

השפה הספרותית ז

(הרב פתח בהתייחסות לשתי שאלות שהוא נשאל. הראשונה, שלכאורה יש בשיטה של הרב התגאות והתנשאות, אולי אפילו שלילה של שיטות אחרות. כאילו לכולם יש שוקת שבורה ורק אצל הרב הכל שלם. השאלה השנייה, על ההבדל בין ההרמוניה שהרב שג"ר תיאר ושלל, לבין השיטה ההרמונית אצל הרב).

גאווה

ההתגאות אצל הרב היא באומה – מכיוון שהאומה נבחרה להיות עם סגולה, והיא זו שנבחרה לקבל את התורה, אחר כך היא גם נכנסה לארץ, יצאה לגלות וחזרה לארץ. אלו לא תהליכים אישיים של הרב, אלו תהליכים שעם ישראל עובר. אפשר לומר אחרת: הדבר שנותן את התוקף והכוח לצדיק זו האומה. הצדיק בא מכוח האומה, מצד השראת השכינה שהקב"ה משרה בכלל ישראל. האוצר לא שייך לצדיק, הוא שייך לאומה. מכוח האוצר שיש לאומה, הצדיק מתרומם ומתעלה.

"מה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו".¹ היתרון היחיד שיש לצדיק הוא: שהוא רואה, שהוא יודע להסביר ולבאר.

רבי נחמן אומר שהאוצר שייך לצדיק ולא לאומה.² הוא אומר שלא יכול להיות ש'כוח מעשיו הגיד לעמו' יהיה שייך לרשעים, לכן הוא רק של הצדיק. ואילו הרב אומר ש'כוח מעשיו הגיד לעמו' שייך גם לרשעים, מכיוון שהוא שייך לכלל האומה הישראלית. הרשע ישלם מחיר גדול על כך שהוא לקח את האוצר וקלקל אותו, אבל זה עדיין שייך לכולם.

הנושא שאנחנו מדברים עליו הוא לא המעלה האישית של הרב, אלא היכן כלל ישראל נמצא, הקץ המגולה. אלו עובדות היסטוריות: עם ישראל, העובדה שהוא חזר לארצו והשפה שלו שקמה לתחייה. נכון, יש גם דברים נוספים, יש גם בעיות, אבל גם הם חלק מכלל ישראל. הרב בחר להיות עבד לעם ישראל, לכן כשהוא מתגאה, והוא אכן מתגאה, הוא תמיד בא מכוח האומה.

זה נכון שכולם עומדים מול שוקת שבורה, אבל הרב לא קשור לשברים האלו, הרב רוצה ללמד אותנו תורה, והתורה לא קשורה לחוויות, לא לתודעות של בני אדם, וגם לא למשברים שהאנושות נמצאת בהם. את כל המשברים שהאנושות נמצאת בהם היא חוללה בעצמה, אין לזה קשר לכנסת ישראל שהיא כיסא ה'.

¹ קהלת, פרק ה, ו.

² ליקוטי מוהר"ן תנינא, עח.

פרופסור רוזנברג כתב על השיר 'תלחש לי סוד ההוויה', שהוא שריד של התקופה הרומנטית. כשהוא אומר כזה דבר הוא לוקח את השיר הזה למקום של בני האדם הפרטיים, אבל השאלה היא אחרת, השאלה היא האם יש קדושה בטבע? והתשובה היא שיש קדושה בטבע. גם אם בני אדם לא חווים את זה, וגם אם אנשים עוברים משברים, עדין יש קדושה בטבע. הרב אומר שהעובדה שרוב האנשים אינם מבינים דבר מסוים, אינה ראייה שהוא לא נכון, יכול להיות שהם אנשים קטנים, מספיק שיש צדיק אחד שיודע את זה.³ כך גם 'תלחש לי סוד ההוויה', איננו שריד של הרומנטיקה, אלא חלום, צוהר לימות המשיח, צוהר למראה של העולם בתקופת גאולה.

הרמוניה

השאלה השניה מבולבלת לגמרי. אני אמרתי שהרב מתחיל מהסובייקטיביות, מהרגש, ומשם מגיע למקום של שלום ואהבה. 'אלו ואלו דברי אלוקים חיים', זה סימן לגאולה. אבל המילה 'הרמוניה' שהשתמשנו בה בפעם שעברה היא של הרב שג"ר, ואילו הרב לא משתמש במילה הזו. ההרמוניה של הרב שג"ר היא אולטרה-רציונליסטית, כיוון שכך הוא שבור, ולכן הוא אומר שאין סיפור שלם, אלא רק חלקי סיפורים. אבל זה לא נקרא להכיר את האחר, זה לא נקרא 'אלו ואלו דברי אלוקים חיים'.

אפשר להגיד שזה רק הרב שג"ר וזה לא מייצג את ר' נחמן. אבל זה לא נכון, גם אצל הברסלברים, יכולים לדבר על כל הצדיקים, אבל באמת יש רק את ר' נחמן, כל היתר הם בסך הכל ווארטים ורעיונות יפים.

גם בחב"ד, יש את מה שנקרא איחוד ה'. איחוד ה' זה שונה מאחדות ה', איחוד ה' פירושו שיש רק שיטה אחת. אבל הרב אומר אחרת, הוא אומר ש'אלו ואלו דברי אלוקים חיים'. 'אלו ואלו דברי אלוקים חיים', איננו ההרמוניה של הרב שג"ר, אלא ריבוי הממדים בעולם, שדווקא הוא מה שיוצר את השלום.

ה' צבאות

אפשר לראות איך הרב מסביר את הביטוי ה' צבאות.⁴ לא כמו בצבאות ה' של חב"ד, בהם כולם חיילים של אדם אחד. צבאות ה' של הרב, פירושו שהעולם בנוי מאין סוף של ממדים, ולכל מימד יש את האופי והעצמיות שלו. כל המימדים יודעים להבין אחד את השני וליצור שיח בין כל אחד ואחד. המפתח ליכולת ליצור שיח הוא השלום. שלום

³ עין איה שבת, פרק שני, צג-צד; רעז. ועיין בעקבי הצאן עמ' קנד; ובאורות הקודש ב, עמ' תפד.

⁴ עין איה ברכות, פרק חמישי, כז; עין איה שבת, פרק שני, סט.

פירושו יכולת לתקשר בין בני אדם. מלאך ה' צבאות פירושו שכל מלאך יודע את מקומו ואת עצמיותו, כל מלאך יודע את תפקידו, וכל מלאך רואה גם את המלאכים האחרים ומתקשר איתם.

כששלמה רוצה להכניס את ארון הברית לקודש הקודשים, פירושו של דבר שהוא רוצה להביא את המשיח בימיו.⁵ אבל הדלתות של ההיכל לא נפתחו בלי שהוא אמר 'ה' צבאות'.⁶ מכיוון שהקב"ה מתגלה בעולמות דרך עולמות סינגולריים, שלכל אחד יש עולם אישי שלא מתכלל ולא מתמסמס בשיטות האחרות, אלא הוא שומר על עצמיותו, ובכל זאת הם מדברים ומשוחחים אחד עם השני.

גם באנושות זה ככה. לכל עם יש את האופי שלו ואת הדרך בה הוא משיג את הקב"ה. הם מסוגלים לדבר אחד עם השני, זה נקרא שלום. ההרמוניה שהרב שג"ר מתאר, היא הרמוניה רציונליסטית, היא בנויה מהכוליות שלוינס מדבר עליה. הכוליות של לוינס היא הטעות של האנושות. אבל זה לא קשור לשלום לפי התפיסה של הרב.

יש מישהו שמתאר את ההרמוניה כמו אלפי רסיסי מים שמתלכדים לאיזושהי מזרקה. זה דומה לציור חב"די, הרב לא מדבר על מזרקה, הוא מדבר על בני אדם חושבים, בעלי עצמיות. העולם בנוי מהרבה דברי אלוקים חיים – זו ההופעה של הקב"ה. יש ביניהם ניגודים וסתירות, אבל בכל זאת זה נקרא שלום.

לכן, עם כל הכבוד לרב שג"ר, הוא לא יכול להדביק את ההבנות שלו לרב. אף פעם הרב לא דיבר על הרמוניה מהסוג הזה, הרב מדבר על אחדות ועל שלום. שלום זו אחת המילים הכי יפות שיש בתורה.

מהבחינה הזו החפץ חיים הוא אדם פשוט, ובכל זאת הוא אומר שאין מידה יותר גדולה מהשלום. הוא לא צריך לקרוא את הפילוסופים ולא את הרב שג"ר, יש לו ידיעה פשוטה שיש שלום ויש הרמוניה בעולם. אלו שלום והרמוניה של דמויות שונות. לרב שג"ר יש טעות בהבנה מהי הרמוניה ומהם התהליכים הרוחניים שקורים בעולם.

בסנהדרין יש הרבה בני אדם עם דעות שונות, הם מתווכחים ביניהם ובסוף מגיעים להחלטה לפי מי ההלכה. אבל זה שיח של אנשים עצמאיים חושבים ובעלי אופי. אני רוצה

⁵ עין איה שבת, פרק שני, מ.

⁶ עין איה שבת, פרק שני, מד.

לחדש לכם שיש הרמוניה כזו, היא הפוכה מההרמוניה של התרבות המערבית. והפוכה ממה שהרב שג"ר כותב. הרב זצ"ל נמצא הרבה מעבר למחשבות של התרבות האנושית שהרב שג"ר מתאר.

חזרה

הנושא הראשון שראינו הוא המזמור 'לרוד בשנתו את טעמו'. הנושא השני שדברנו עליו, הוא התהליכים שעוברים אנשים שפוגשים את התרבות האנושית ומתקרבים חזרה ליהדות. הקשר בין שני הנושאים הוא הנושא של שבירת הכלים. כביכול הייתה הרמוניה, ההרמוניה נשברה, ועכשיו יש לנו רסיסים. עכשיו זו האמת.

אותן שתי אפשרויות שראינו בנוגע להתייחסות לשבירת הכלים, קיימות גם בהתייחסות לרסיסי התרבות האלו. מצד אחד הבאנו את הדרך שהרב מתאר את השבירה, איך שהכל מתפרק ואפילו השמות האלוקיים נמחקים. ומצד שני ראינו את חווית השבירה שעברו אנשים מרכזיים ואיכותיים. הדוגמא לזה בתרבות האנושית היא אלבר קאמי, אבל זה קיים גם בתוך עם ישראל, הרבה בגלל השואה. אלו אנשים שחוזרים בתשובה, והם מספרים לנו שהם כבר היו במקומות האלו והם מכירים אותן. יש הרבה אמת במה שהם אומרים.

הרב עודד ניצני מתאר ככה את התהליך שהוא עבר כשחזר בתשובה. הוא מספר (בלעג) שכשהוא הגיע למכון מאיר, הוא שמע על לאומיות וכדו'. והרי הוא גדל בבית של מפא"י, אביו היה פרופסור, אז מה פתאום רוצים לספר לו מהי לאומיות, הרי הוא גדל שם, הוא מכיר אותה יותר טוב מהם. לכן בסוף הוא הגיע לברסלב. אז נכון, הוא עבר במלחמת יום הכיפורים חוויה ששברה לו את כל התפיסה הבטחונית, את כל השלווה המפא"יניקית שבה הוא גדל. והוא מתאר איך המפלט שלו היה ר' נחמן. זה בסדר, כיוון שר' נחמן הוא דברי אלוקים חיים. אבל החוויה שהוא עבר והמסקנה שלו, אינם דברים כל כך גדולים.

נראה לי שתיארנו את התפיסות האלו ביושר, לא התכוונו להקטין, לצמצם או לפגוע בהם.

הרב הולך בדרך אחרת. הוא גם מתייחס לחוויות. בהמשך נבין מהי ספרות ואז נראה איך הרב מתייחס לספרות ולממדים השונים שלה. הספרות היא הדבר שמחבר בין שני המהלכים; בין מהלך השבירה, שיש אורות בלי כלים והצעקה שיש במקום הזה; לבין החוויות שאותן תיארו.⁷

⁷ במאמר מוסגר: ר' נחמן היה אומן של ספרות, ממליץ לקרוא את המבוא של צבי מרק על סיפורי מעשיות של ר' נחמן. זה מאוד יעזור להבין על מה אנחנו מדברים. גם הספר של גילי שחר מומלץ. אלו דברים נפלאים. כל מילה שם בסלע, למרות שאני לא מסכים עם אף מילה, כל מילה נכונה ואמיתית.

חכמי המחקר וחכמי הרגש

התחלנו לתאר את הספרות אצל הרב, נראה את זה שוב:

רק בפרטי הארחות נפלגו חכמי הדורות, איזו מסילה יבחר לו האדם בעסקיו הרוחניים בדרך קביעות. שדעת גדולי החוקרים האלהיים, כרב סעדיה גאון, הרמב"ם והחזו"ל וסייעתם היא, שיסוד מצות האמונה היא בעצמה מצות הידיעה והתעמקות החקירה הישרה. ובדעתם אחזו כמה מגדולי חכמי הקבלה המעמיקים על פי דרכם. ודעת גדולי חכמי הרגש, שבראשם עומר ר' יהודה הלוי, ובעקבותיו אחזו בעל העקדה, הרי"ץ אברבנאל, האב וגם הבן ר"י ליאון אברבנאל, והרבה מגדולי המקובלים, נבוני לחש של רגשי הנפש, הלכו בדרכם, אשר שדו נרגא, בכל המהלך של המחקר ההגיוני, ובסו ביותר את היסודות של עומק קדושת ההכרה השירית של רגשי הנשמה והתעלותה

הפנימית. (אגרות ראייה ג, עמ' סז, אגרת חשצג).

הרב מתאר כאן שתי שיטות. הוא לא בא לתת ציון לאף שיטה, ולא להגיד ששיטה אחת לא נכונה. הוא אומר שיש שתי שיטות ושתי השיטות הן אלוקיות, הוא מכבד אותם עד הסוף – זו דרכו של הרב.

אין הכוונה שהוא לא יגיד באיזו דרך הוא הולך, ודאי שהוא יגיד. אבל גם על מי שהוא לא הולך לפיו, הוא אומר שאלו דברי אלוקים חיים. ממש כמו שלא פוסקים הלכה מתוך משנה, אלא רק מגמרא, מכיוון שצריך לפתוח את הראש לעוד שיטות ולראות ממדים, אלו כולן שיטות אלוקיות ובסוף מתוך המרחב הזה, מחליטים לפי אחת השיטות האלוקיות האלו. גם בנושאים רוחניים, יש גוונים וגוונים גוונים, הרב רואה ואוהב את כל השיטות, אבל בסוף הוא מכריע. אם לא נלמד את כל השיטות, יחסר לנו משהו בהבנה. צריך ללמוד, לחשוב, לראות הפכים, אחרי זה אפשר להחליט.

והר"ח קרשקש בעל אור ד' תמך שיטה זו דוקא על פי עומק ההגיון המחקרי עצמו, ואת בנין הרגש העמוק בתועפות עוזו בנה על יסוד מפלתה של הפילוסופיה ההגיונית. ושיטה זו היותר קרובה לאורחא דמהימנותא היא הולכת ומתחזקת במהלך הרוח של הדורות האחרונים. ובעקרון של דברים אלו ואלו דברי אלהים חיים. (שם).

הדבר הכי מעניין הוא שהרב לא רק פוסק הלכה כמו שיטה אחת, אלא גם הולך עם השיטה השניה ומשתמש בה. הגישה הזו מזכירה אמירה שהרב אמר על עצמו, שהוא כמו הלל, אבל רק בגלל שיש כל כך הרבה שמאי. בעצם אם היו הרבה הללים הוא היה כמו שמאי. הסיבה לכך היא שהאמת בנויה מריבוי גוונים.

אבל הוא גם יודע להכריע ואומר על שיטה אחת שהיא 'יותר קרובה לאורחא דמהימנותא'.

שימו לב למשפט שהרב פתח בו: 'נפלגו חכמי הדורות, איזו מסילה יבחר לו האדם בעסקיו הרוחניים בדרך קביעות'. גם ליטאי יכול להיות חסיד מידי פעם, גם חסיד יכול להיות ליטאי מידי פעם. ההבדל הוא מה אדם עושה בקביעות.

גדולי החוקרים האלוקיים אומרים 'שיסוד מצות האמונה היא בעצמה מצות הידיעה והתעמקות החקירה הישרה'. כלומר אמונה היא ידיעה וחקירה.

ואילו לחכמי הרגש הרב קורא 'נבוני לחש של רגשי הנפש'. אלו שני דברים, הראשון הוא הכלי התבוני שאיתו הם עובדים, זאת ההבנה, לכן הם נקראים 'נבונים'. הדבר השני הוא הלחש של רגשי הנפש. כלומר הנבונות שלהם היא בלחש של רגשי הנפש.

בניגוד לחכמי המחקר שאצלם האמונה היא הידיעה והמחקר, אצל חכמי הרגש יש קודם כל את הלחש של רגשי הנפש. הנפש לוחשת להם משהו והם מקשיבים לזה. הבנה היא בדרך כלל הקשבה.

ההקשבה קשורה לתארי החיזיון שמתייחסים אלינו. החיזיון מתייחס אלינו, אנחנו יכולים לחוש אותו, הוא פונה לתודעה הרוחנית שלנו. גם את אורות התחיה הרב מתחיל בביטוי הזה, 'הבינה היותר שלמה ומתוקה של דעת האלוקות היא הכרת היחש'. יוצא לנו שנבוני הלחש עסוקים בבינה, הבינה היא פרצוף אלוקי, היא הופעה של הקב"ה שנקראת 'אלוקים חיים'. אלוקים חיים הוא כאשר הנשמה פונה אל 'בי' ומחיה אותו.

הבינה

דברנו על שלושת האירועים המרכזיים שהיו במאה שנים האחרונות. הראשון הוא התחיה של עם ישראל וארץ ישראל. היו הרבה אנשים, לאו דווקא אנטישמיים, שאמרו שעם ישראל הוא עם מת, שיש כללים איך עם נראה וזה לא נראה עם, בעצם זו דת. אבל קרה משהו מהפכני, עם ישראל קם לתחיה והוא מופיע כעם. במקום להיות 'בני מוות' נרדפים, החלוצים במושבות נהפכו לגיבורים. פתאום מפחדים מהם. השפה

העברית קמה לתחיה. עם קם לתחיה וחוזר למולדת שלו. הארץ שנענית לתהליך הזה, פותחת את עצמה ונותנת פירות.

מאז יציאת מצרים ומתן תורה, לא הייתה מהפיכה כל כך מהותית בעם ישראל ובאנושות.

האירוע השני הוא מלחמת העולם הראשונה, זוהי טלטלה עצומה שעברה על האנושות ושברה אותה. האירוע השלישי הוא השואה. אי אפשר להמעיט בחשיבות של אף אחד מהאירועים האלו. האירועים האלו הם הופעה של הבינה, היחש של הקב"ה אלינו. ככה הוא מדבר איתנו.⁸

'נבוני לחש' הם אנשים שיודעים להקשיב כשהמציאות לוחשת. זו הבינה, 'אלוקים חיים', היא מדברת אלינו בדעת ומסבירה לנו דברים. אבל כשאדם לא מבין מעצמו הקב"ה מזעזע את המציאות מסביבו, כדי לגרום לדעת להיפתח ולהבין דברים.

אבל הנקודה החשובה היא שקודם כל יש כאן מציאות, המציאות הזו מדברת בכל מיני צורות, בין אם זה דרך הנפש ובין אם זה דרך אלוקים חיים. יש גם הופעות אחרות כמו מקור החיים והחכמה – כל אלו הנהגות אלוקיות שדרכם הקב"ה מנהיג את העולם. נבוני לחש יודעים להקשיב לזה, הם יודעים שיש משהו שקודם להבנה שלהם. אפשר לומר שזה המרחב של ההבנה, שההבנה שלהם היא חלק מתהליך.

כאשר הבינה מייסרת את האדם, אלו ייסורים של אהבה. תשובה קשורה לייסורים של אהבה. כשהקב"ה פונה אל האדם ומסביר לו דברים, האדם צריך לעבור שינוי, וכשהאדם משתנה יש לו ייסורים גדולים. אבל הדבר הראשון הוא המרחב שהתודעה נמצאת בו ומקשיבה.

עומקים של רע

יש ספר על מרטין היידגר,⁹ גם הוא אומר שלא טוב לבוא לעולם כמו בריון שכלי, אדם שצריך להסביר כל דבר, כיוון שאז פתאום נגלה שהמציאות לא מתפקדת לנו. לכן הוא אומר שצריך ללמוד להקשיב למציאות, המציאות נמצאת ומדברת, ואם נקשיב לה נוכל גם להבין והכל יסתדר. זה לא אומר שהכל יהיה טוב, כיוון שיש במציאות גם רוע, אבל צריך להקשיב למציאות.

⁸ כשהרב אשכנזי מדבר על השואה, ברור לו שהקב"ה מדבר במקום הזה. אחרי מלחמת העולם הראשונה, הבריטים מינו נציב יהודי לאזור של ארץ ישראל. בסיפורים של התקופה רואים שכולם התייחסו אליו כמו אל משיח, גם הבריטים וגם הוא עצמו. אבל היהודים לא עלו לארץ, אז הקב"ה הרעיד את האדמה. זה נקרא יחש, שהקב"ה מתגלה אלינו בתארים שמתחשים.

⁹ ג'ורג' שטיינר, 'משנתו של מרטין היידגר'.

הוויכוח האמיתי בין עם ישראל לאנושות הוא מלחמת העולם השנייה ולא מלחמת העולם הראשונה. הוויכוח הוא בין העולם האלילי, לבין העולם האלוקי; ולא עם העולם הדתי. העולם הדתי כבר נגמר. שתי השפות העיקריות הן של העולם האלילי ושל עם ישראל. לכן היידגר הוא הרע איתו צריך להתמודד.

הרבה פעמים הרע מדבר דברים אמיתים, ואפשר לשמוע ממנו אל הטוב. הגרמנים הקשיבו למציאות ויצאו רעים. אבל לא בגלל זה אנחנו נטמון את הראש באדמה ונגיד שאין עומק, שיש רק פוליטיקליקורקט ורסיסים של אמיתות. להיפך ראינו את העומק של הרע – אז אנחנו יודעים שיש עומק.

לכן, עם כל הכבוד לעו"ד וינרוט, מה שהוא אומר אינו נכון, בגלל שבפועל מה שיש הוא סיפור גדול. אפשר לא להסכים לו, להתנגד אליו, להגיד שהוא האויב שלנו. אבל להגיד שהוא לא נמצא?! הרי היו כאן עוצמות כאלו ששברו את התודעות של בני אדם (!). אי אפשר להתכחש לעומקים האלו, להגיד שאין סיפור גדול – יש סיפור גדול, ועוד אין גדול. וצריך להתמודד, להציג אלטרנטיבה, לבנות משהו חדש.

מידי פעם החיה הזו נרדמת, בגלל שיש לאנושות כל מיני ייסורי מצפון, אבל זה לא אומר שהיא לא נמצאת. אפשר לראות את זה מסביב בכל מקום – יש רוע והרוע הזה עמוק מאוד. אם נדע שהוא עמוק, נדע גם לתת לו תרופות עומק. אי אפשר לגשת למפלצות של רוע בגישה צמחוניית. עם מפלצות של רוע צריך להילחם.¹⁰

אנחנו יכולים ללמוד מהרוע הזה את הנקודה של ההקשבה, יש מרחב וצריך לדעת להקשיב לו, ואז המציאות מסתדרת.

זה ההסבר האמיתי של קאנט, ולא מה שוינרוט הסביר. אפשר למתוח קו ישיר בין קאנט לשואה.¹¹ לכן היינריך היינה¹² מכנה את קאנט 'ארכי רוצח'. מן הסתם קאנט היה נראה

¹⁰ עין איה שבת, פרק שישי, פר.

¹¹ ראה מאמרו של ישראל אלדר, 'אכן כך הוליד קאנט את אייכמן', הגיונות ישראל, עמ' 141-113.

¹² 'בתחום הרעיונות, עמנואל קנט הינו ארכי-רוצח הרבה מעל ומעבר למקסימיליאן רובספייר בתחום הטורר. השניים ניחנו בקווי דמיון רבים אשר מזמינים השוואה בין שני האישים. ראשית, אנו מוצאים בשניהם אותה פיכחות עקשנית, חדה וחסרת פיוטיות. שנית, אנו מוצאים בשניהם אותו הכישרון לחשדנות, רק שאחד מפנה את חשדנותו כלפי רעיונות וקורא לזה ביקורת, ואילו השני מפנה אותו לאנשים ומזכה אותו כמעלה הרפובליקנית. אך שניהם מיצגים במידה הגבוהה ביותר את הבורגנות הפרובינציאלית. הטבע גזר עליהם לשקול קפה וסוכר, אבל הגורל קבע שהם צריכים לשקול דברים אחרים והניח על המאזניים של האחד מלך, ועל המאזניים של האחר אל'. (תרגום חופשי).

"Concerning the History of Religion and Philosophy in Germany",

,Heinrich, Heine, Selected Works, trans. by Helen M. Mustard (New York: Random House Inc, 1973).

אדם מתוק שאומר שלום לכל אחד שהוא פוגש ברחוב, אדם עדין שמכבד כל אחד, ממש לא נראה מפלצת – אבל בכל זאת היינה אמר עליו שהוא ארכי רוצח.

רעידת אדמה

חכמי הרגש יודעים שהתודעה שלהם נמצאת בתוך מרחב, לכן הם אף פעם לא יבואו עם איזשהו רציונל וינסו להגדיר את התופעה, מכיוון שהם יודעים מראש שזה לא שייך. כשהעני יודע שהוא עני והוא נכנס למרחב של בעל הבית, הוא לא שופט אותו, הוא מקשיב לו ושומע אותו. הוא נע בתוך המרחב הזה ויוצר כל הזמן הבנות חדשות. כל הבנה היא מהפכה. כל הבנה היא רעידת אדמה.

רעידת אדמה פירושה, כמו מה שהרב שג"ר ועו"ד וינרוט מתארים אחרי מלחמת העולם הראשונה. חכם רגש עובר זעזוע כזה בכל יום ובכל רגע. הסיבה לכך היא שכל דבר שקשור לידע, למבנים ולהגדרות, הוא האויב של לימוד האמונה.

הרבה פעמים דווקא עלויים נופלים בנושא של אמונה, בגלל שהראש שלהם רץ קדימה, והם מגדירים הרבה הגדרות, אבל אז הם נופלים בפח. מכיוון שאמונה לא לומדים בהגדרות. אמונה לומדים כאשר שוברים את ההגדרה, ובונים משהו חדש ועמוק. חכמי הרגש הם מהפכנים, הם כל הזמן שוברים מוסכמות ובונים משהו חדש. זה נקרא לבנות יחש. היחש הוא רעידות אדמה. הזכרנו שהמדד להתפתחות הוא אם אדם בוכה,¹³ אם הוא לא בוכה, סימן שהוא נשאר תקוע באותו מקום.

גם אם אדם יודע להביא עשרים הוכחות למה שהוא אומר, זה עוד לא אומר שקרה אצלו משהו, זה רק מוכיח שהוא תקוע במקום. בסוף תבוא רעידת אדמה שתריעיד אותו – בגלל שהקב"ה מדבר בצורה מאוד רצינית, ואם לא מבינים אותו הוא מרעיד את המציאות.

דעת אלוקים

כשהרב מדבר על דעת אלוקים, הכוונה איננה לדעת של הקב"ה, שהאדם צריך לדעת שהוא לא יודע והקב"ה כן יודע. דעת אלוקים הכוונה שנוצר שיח משותף. הרב וצ"ל היה יכול להיות אדמו"ר, אבל הוא לא רצה, הוא בחר להיות רב, בגלל שהוא רצה לדבר עם תלמידי חכמים, עם אנשים שחושבים ומבינים, הוא רצה ליצור שיח של הבנה. הוא לא רצה להפוך את ברנר לחסיד שלו, הוא רצה לשוחח עם ברנר, שברנר יהיה תלמיד שלו. תלמיד זה מישוהו שמבין אותו, שנוצר ביניהם יחס.

¹³ אגרות ראייה ג, אגרת תשמא; עין איה ברכות, פרק חמישי, עה; פרק תשיעי, קטז.

כאב ושינוי

שאלה: למה הרב מדגיש את הזעזוע, האם מי שהוא איש של רגש כל חייו יהיו בסבל?

תשובה: קודם כל בשביל שלא ניפול למין נירוונה ושלווה מהעובדה שהצלחנו לבנות בנינים רוחניים. צריך לדעת שאם אדם מגיע למקום כזה סימן שהוא לא מבין.

דבר שני, השאלה לא מדויקת כיוון שצריך להבדיל בין המושג רגש, לבין חכמי הרגש. הרגש הוא המרחב שאנחנו מדברים עליו. אבל כשאנחנו מדברים על חכם רגש, שהוא נכון לחש, מדובר על ההבנה, זה משהו אחר מהרגש. המרחב הוא המלכות, ואילו הבינה היא האמא. האמא היא מידת הדין העליונה, שכשהיא מדברת היא כל הזמן שוברת.

יש לאמא גם מימד שהיא מחבבת, אבל זו לא הנקודה העיקרית, העיקר הוא שהאמא רוצה ללמד את האדם דעת.

הרי ר' נחמן צודק כשהוא אומר שהתודעה שלנו לא שווה כלום. אז מה התועלת להדבק בה? צריך לשבור אותה, כיוון שהיא לא נכונה. צריך שמישהו יסביר לך שאתה טועה. אם אדם מבין את זה בדעת שלו, (מבין, הכוונה שהוא משתנה ומבין דברים חדשים), זה נפלא; אבל אם הוא לא מבין, אז הקב"ה דואג שהוא יבין. הקב"ה לא מוכן לוותר על הגאולה.

כתוב שהתורה של היום, היא הכל לגבי תורתו של משיח. אז יכול להיות שיהיו בתורה של המשיח גם הרכבים מוזיקלים וריקודים, אבל הנקודה העיקרית היא שאדם צריך לעבור שינוי. בשביל להשתנות צריך להקריב את התודעות, ולהחליף אותם בתודעות חדשות. זה נקרא לעשות תשובה על תשובה – לפי השיטה של הרב.¹⁴

דעת אלוקים זה מקום קשה, מקום של כאב, בגלל שזה אומר שיש משהו שלא טוב לך איתו, שאתה לא מסכים איתו. בלי הכאב הזה לא יבוא משיח ולא תהיה תורה של משיח. בשביל משיח צריך לבנות משהו חדש, אם אנשים מתאהבים במקום שלהם ובחוויות שלהם, בין אם זה חוויות טובות ובין אם זה חוויות רעות, הם לא מתקדמים. כדי להתקדם צריך לעזוב את החוויות, לעזוב את מה שאדם מבין, ולהבין דברים חדשים ולהשתנות.

¹⁴ המושג 'תשובה על התשובה' מגיע מליקוטי מוהר"ן, תורה ו, ג. הרב מדבר על מושגים אחרים כמו 'תשובה מתמדת'. ו'התעלות תדירית'.

היכולת להשתנות היא הפירוש הנכון של 'לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך'. כל הפילוסופיה של העולם משתמשת בביטוי הזה בשביל לתאר מטפיזיקה, אבל זה לא מטפיזיקה, זה הקב"ה שאומר לאברהם 'לך לך'. כלומר, תצא מהגלות שלך, אל תישאר במיסטי ובמטאפיזי, אלא תעבור שינוי ממשי ותתחדש.

ההבדל בין עם ישראל לאנושות הוא איך נראים השינויים ואיך נראה המרחב, אבל ברור שצריך להשתנות, בגלל שהתודעות שלנו קטנות וילדותיות. לכן צריך להיות ברור לאדם שהדבר שהוא מבין עכשיו, הוא לא מה שהוא יבין בעוד עשר שנים. אדם שכתב דוקטורט ומאז הוא תקוע בדוקטורט שלו, זה נורא ואיום, פירושו להיות תקוע, לא לזוז.

חכמי הרגש אומרים שצריך להבין. הבנה היא שינוי.

קפדן ועניו

מי שמחפש את המקום הנעים, יוכל למצוא אותו דווקא אצל חכמי המחקר. תתארו לכם: כשמגיעים לשיבה של חכמי המחקר, כבר מרחוק רואים שנעים שם, התלמידים יוצאים מחויכים ומדושני עונג, הפנים שלהם מאירות בסבר פנים יפות וחיבוקים. אבל אבוי למי שניגד שם את דעתו, מכיוון שאז צריך לבטש אותו. ואילו בשיבה של חכמי הרגש, כבר מרחוק שומעים צעקות, התלמידים יוצאים חבולים, הסיבה לכך היא בגלל שחכמי הרגש דורשים מהאדם לעבור שינוי.

הגמרא אומרת ששמאי היה קפדן.¹⁵ אבל דווקא ה'קפדן' הוא הנעים. קפדן פירושו להיות איש של אמת, והאמת היא החסד האלוקי, הטוב האלוקי. לכן כבר מרחוק אפשר להרגיש את הטוב והמתיקות שיש במקום הזה. אבל אצל הלל הענוותנות פירושה דרישה לעבור שינוי, הלל רוצה שתהפוך את הרע לטוב. והוא תובע את זה ממך. וזה קשה.

כל התיאור שתובע מהאדם להבין ולהשתנות הוא הבינה. הבינה היא הנהגה אלוקית אין סופית, שרוצה שנבין אותה. הבינה היא האמא, היא לא רעה ולא כעסנית, אבל היא בהחלט תובעת גודל. במיוחד מהבנים, מהבנות קצת פחות. כל הטרחה של הגידול היא בעיקר בשביל שאדם יהיה יותר עמוק – אלו ייסורים של אהבה. החכמה היא האבא, הוא קשור לתהליכים אחרים, זה כבר סיפור אחר.

¹⁵ שבת, דף ל, ע"ב. ועיין בעין איה שבת, פרק שני, קיב.

כשאדם חש תביעה להשתנות, זו איננה בהכרח תחושה רעה, היא יכולה להיות הדבר הכי עמוק בחיים. אדם מרגיש צורך לגדול, ומכאיב לו שהוא לא כזה. לא מספיק להגיד כל בוקר וידוי, אלו רק מילים, צריך להרגיש כאב ולעבור מהפכה.

כשהעני נשאר בחוץ, טוב לו, הוא נמצא במולדת שלו, הוא נמצא בבית שלו, בסביבה המוכרת לו. הוא מוכן גם לצטט את הפסוק 'לך לך' מכיוון שזה כתוב בתורה וגם כל הפילוסופים מצטטים אותו. אבל המקום הזה לא תובע ממנו כלום, חוץ מלשפוט את הקב"ה דרך החוויות שלו והרגשות שלו. ואילו חכם הרגש נכנס פנימה אל בעל הבית. לכאורה להכנס פנימה אל בעל הבית הוא דבר נעים, אבל בעל הבית הזה הוא דעתני ודורש מהעני להבין שיש כאן תוכן. לשם כך העני נכנס, בשביל להשתנות, בשביל לחזור בתשובה. זו תשובה מאהבה, שאדם עובר תהליכים של ייסורים של אהבה והוא משתנה. הוא אוהב את הקב"ה והקב"ה אוהב אותו. זה נורא, מכיוון שאדם מבין דברים חדשים והוא מתבייש במה שהוא עשה. ואילו דווקא תשובה מיראה יכולה להיות חיבוקים וליטופים.

כאבים

לפעמים אדם חווה חוויה כואבת, איזושהי נכות שהוא לא יכול לתקן אותה, חוויה כזו יכולה להיות מנוע אדיר להתקדם קדימה – בדרך כלל זה מגיע מהבינה. כמו התקומה, וכמו מלחמת העולם ראשונה והשנייה, האירועים האלו שברו ושרטו; אפשר לשבת ולתאר את הכאב מכל כיוון ולצפות לרחמים; אבל אפשר לקחת את הכאב הזה, ובעזרתו להתקדם ולבנות את האישיות. לא סתם הקב"ה דיבר אתנו ככה – משהו צריך לקרות אחרי דברים כאלו. עד היום אנחנו עוד לא מעכלים את השואה, אבל ברור שזה הקב"ה עשה את זה, הוא מדבר במקום הזה.

מלחמת קודש

גם אצל חכמי המחקר יש מאבק ומלחמה – מלחמת קודש, מלחמה של ענקי עולם שמתווכחים ביניהם.

יש משל של הרב אבינר: הוא מספר על כמה כתות של אדריכלים, שהמלך מינה אותם לבנות לו פלטרין. כשיש כמה כתות של אדריכלים, ניתן לצפות שיהיו להם וויכוחים ושיהיה קשה להכריע כיצד לבנות את הפלטרין. אבל למרבה ההפתעה הם הסכימו כמעט בהכל, עד שהגיעו למקום אחד, ושם הייתה מלחמת עולם – איפה לשים את היהלום

של הכתר. ביהלום של הכתר תלוי כל דבר, על פיו תהיה המשמעות של המציאות כולה. המיקום של היהלום הוא ממש לא דבר שולי, לכן לגביו הוויכוח הוא גדול.

יש סיפור נוסף שפעם הראה לי יהודי שהיה בתהליך של התקרבות ליהדות: היה משבר גדול בעולם התורה, והתארגנה משלחת משותפת של ליטאים וחסידים, לנסיעה לאיסוף כספים באמריקה. אותו אדם הראה לי קטע עיתון שסיפר על הוויכוח שהיה להם מי יעלה ראשון למטוס. הוא לעג לזה, אבל אם זה היה מאבק בין קבוצות כדורסל מן הסתם הוא היה מתלהט בעצמו. אבל באמת השאלה מי הולך בראש היא השאלה האמיתית. זה גם מה שהרב רוצה להגיד באגרת, דווקא בגלל שאלו ואלו דברי אלוקים חיים, המאבק הוא נכון ואמיתי. אם זה לא דברי אלוקים חיים אז מה הטעם לריב? על שטויות לא צריך לריב.

רגשי הנשמה

הרב כתב שחכמי הרגש 'בססו ביותר את היסודות של עומק קדושת ההכרה השירית של רגשי הנשמה והתעלותה הפנימית'. 'רגשי הנשמה' זה המקום בו אדם נמצא, המעמד. זה דבר שונה מהנבונות. הרגש נמצא בכבוד, וההבנה נמצאת במוח – אלו מדרגות שונות. הרב מתאר שהתודעה של חכמי הרגש מתחילה מהמקום, מהמרחב אותו הם משיגים.

הרב אומר שאדם צריך לחשוב לפני שהוא לומד.¹⁶ זה קשור לנקודה הזו, שהמציאות והתהליכים שהמציאות יוצרת בנו, קודמים ללימוד הפנימיות. רק אחרי זה אדם ניגש ללימוד, ואז הלימוד הוא נכון. אחרת הלימוד נשאר בידע, ולא נוצר תהליך.

למה הרב מתכוון כשהוא כותב ש'שיטה זו הולכת ומתחזקת במהלך הרוח של הדורות האחרונים'? יכול להיות שזה קשור למאמר דרך התחיה,¹⁷ על ההזרמות הנפשיות. המאמר הזה לא כל כך מדויק, אבל הרעיון מובן, שבדורות שלנו עכשיו מתחיל להתגלות הצורך בהזרמות נפשיות. הזרמות נפשיות הן חיפוש של חיים, כלומר במקום תרבות של רציונליזם עמוק, אנחנו נמצאים כיום בתקופה של הזרמות נפשיות. הרב אומר שם¹⁸ שהחסידות ניסתה לעשות את זה, והיא לא הצליחה, ודווקא הציונות היא זו שהצליחה לעשות את זה.

הרב מתכוון להגיד שהזרמות נפשיות אמיתיות הן כמו התקומה של עם ישראל, כמו מלחמת העולם הראשונה, כמו השואה. מכיוון שהקב"ה יוצר איתנו יחש, הוא מדבר איתנו.

¹⁶ פנקסי הראי"ה חלק ג, עמ' שכז, ה.

¹⁷ מאמרי הראי"ה, עמ' 9-1.

¹⁸ מאמרי הראי"ה, עמ' 7-6.

בבלי וירושלמי

ובעקרון של דברים אלו ואלו דברי אלהים חיים, ששרשיהם פתוחים בשיטות חלוקות של גאוני בכל בייחוסן אל האגדות, שהן הן אוצרות קדושת חכמת האמונה שבתורה שבעל פה, מכונות הקבלה, מקורות הרגשות הקדושים, ומעינות השירה האמונית העליונה. והדברים הולכים ומתפלשים עד השתרבות השיטות שבמהלך התלמודים הבבלי והירושלמי בנידון עמוק וקדוש זה. (המשך האגרת, אגרות ראייה ג, עמ' סז, אגרת תשצג).

אחד ההבדלים הבולטים שיש בין הבבלי לירושלמי,¹⁹ שבבבלי אין הלכה בענייני אגדה ואילו בירושלמי יש הלכה בענייני אגדה. הלכה בענייני אגדה, פירושו שאדם חושב בסגנון הלכתי בענייני אגדה והוא מגיע להכרעות בתוכם.

לא סתם אדם בוחר להגיע להכרעה בענייני אגדה, זה מגיע מהקב"ה שמוביל אותו בדרך הזו. אחת הדוגמאות היא, ההלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה,²⁰ הרב כותב שזו הייתה מחיקה גמורה, גם השורשים של ההלכות נשתכחו. ועתניאל בן קנז, זכה לחדש את ההלכות – הוא כבש 'גולות עילית וגולות תחתית'. כלומר, בשכל שלו הוא שיחזר לא רק את הפלפול, אלא גם את העולמות הנבואיים. דוגמא נוספת נמצאת בגמרא שמזכירה לטוב את חנניה בן חזקיה,²¹ שבזכותו לא גנזו את ספר יחזקאל שדבריו סותרים את ההלכה. הדוגמאות האלו קשורות לנקודה שיש מרחב שהשכל יכול לנוע בתוכו ולהשיג השגות של העתיד, להגיע למקומות שבני אדם לא נמצאים שם. לכן אומר הרב²² שיש אנשים שעין רעה לא שולטת בהם, כיוון שהם נמצאים במקומות אחרים.

היכולת להשיג את ההשגות של העתיד לבוא, היא היכולת לדלג. 'אז ידלג כאייל פיסח'. ה'פיסח' הוא חכם המחקר שנשבר, האולטרה-רציונליסט שנשבר כיוון שמשוהו לא הסתדר לו. 'אז ידלג כאייל פיסח', הכוונה שהגאולה תהפוך אותם לאנשים שידעו לדלג מעל המשברים והפרדוקסים, להגיע למקומות חדשים.

חכמת האדם

באגרת תשצה הרב מתאר את הגדלות של חכמי המחקר, הם היו ענקים בתורה. 'אלו ואלו דברי אלוקים חיים'. ובכל זאת הרב מסתייג מהם.

¹⁹ אגרות ראייה א, עמ' קכג-קכד.

²⁰ תמורה, דף טז, ע"א. ועיין אגרות ראייה א, עמ' קכד, אגרת קג.

²¹ שבת, דף יג, ע"ב. עין איה שבת, פרק ראשון, סז.

²² עין איה ברכות, פרק שלישי, לז.

המפלגה השנייה של דורשי ד', בקרב בית ישראל, היא אלה אשר השפילו לראות, ירדו למרחבי ההכרה האנושית בכללה, גם העמיקו ברוח-האמונים, הישר, ההולך ויושב על כל נאות ד', התורה הכתובה והמסורה, ההלכה וההגדה בכלליותן ופרטיותן, באו עד חקר רוח האדם העולה למעלה, שטו ודאו על שדות עמים רבים לדעת ארחם והלך רוחם, ערכי מחקריהם, השערותיהם וסדרי חכמתם. גם אלה מלאו ידיהם קודש לד', והראו לדעת ברוח יתירה, כי המסולת והיפה אשר בחכמת אדם, הוא תמיד עומד הכן להתאגד באהבה עם רוח ד' השפוך על אור התורה וחכמת ישראל הבהירה. וההתאגדות הזאת, אשר להדורשים הנאמנים הללו, היתה תמיד קשורה בתנאים יסודיים, למען שמרה מכל מפגע, שכללותם הוא שכשאנו מחברים את ארחות התורה, מקור האמת הנצחית, עם הגיוני לבב אנוש, אנו יודעים את החולשה אשר להצביונים הפרטיים של כל שיטה אשר ברוח האדם יסודה, ואין אנו בטוחים שמה שהוא אהוב ומוסכם במשך איזה תקופות, שלא יהיה מרוחק, עזוב ומופסק, כשיגיעו זמנים אחרים, וזמירות חדשות ישמיעו בעולם. (אגרות תראיה ג, עמ' עב, אגרת תשעה).

הרב נותן לחכמי המחקר מקום לכתחילאי. הם לוקחים את המרחב שבו עם ישראל נמצא, כל אחד והמקום שלו, כל אחד והתקופה שלו, והם חושפים את האלוקות שנמצאת במקום הזה. חוץ מזה עוזר ליהודים לצאת מהנמיכות שלהם, יש בזה גם עבודת קודש, להראות את האלוקות שיש במקום הזה.²³

'המסולת והיפה אשר בחכמת אדם, הוא תמיד עומד הכן להתאגד באהבה עם רוח ד' השפוך על אור התורה וחכמת ישראל הבהירה' – זה כמו שלמה המלך. שלמה היה זקן, פירושו של דבר שהוא היה ענק בתורה ובקדושה, משהו פלאי, ובכל זאת הוא רצה לברר את 'המסולת והיפה אשר בחכמת האדם'.

אבל הרב אומר דבר נוסף, כאשר רוצים להביא מקור מהתרבות האנושית ולהתמודד איתו, תמיד צריך לזכור את היחס הזה שבין התורה לבין התודעה האנושית. 'אנו יודעים את החולשה אשר להצביונים הפרטיים של כל שיטה אשר ברוח האדם יסודה'. כלומר, זה נכון, צריך להתמודד עם ההבנות, החוויות והמשברים שבני אדם עוברים; יש בזה

²³ עיין גם בעין איה שבת, פרק שני, ה.

אפילו עבודת ה' גדולה, להיכנס למקומות האלו ולהסביר אותם; אבל תמיד צריך לזכור שהמשבצת הזו היא לא כל התורה כולה, התורה היא משהו הרבה יותר רחב.

נאמר אחרת: הסיבה שאנשים נשברים, היא כיוון שהם לא יודעים את מה שכתוב כאן. הם חשבו שהם נמצאים בסוף ההיסטוריה, שעכשיו ימות המשיח והכל הכי מושלם שיכול להיות, ואז הם עברו רעידת אדמה כזו, שהתברר להם שהם בעצמם מפלצות – זה באמת נורא ואיום. אבל אם הם יודעים מראש את מה שכתוב כאן, שהמציאות היא הרבה יותר גדולה, אז התהליכים האלו עוברים עליהם בצורה שונה. בשביל זה צריך להיות בעל תשובה, בעל תשובה יודע שהמקום בו הוא נמצא עכשיו הוא מקום נפלא, אבל מחר הוא כבר רוצה להיות במקום אחר.

הדברים הנפלאים

מציאות כל הדברים הנפלאים בעולם, לפי מה שהורונו חז"ל, הם

דברים חיים. (עין איה ברכות, פרק שביעי, ג).

במהדורה החדשה של עין איה, כתוב 'מציאות כל הדברים הנפעלים', לפי הגרסה הזו לכאורה מה שאינו נפעל הוא לא חיים. לכן אני מעדיף את הגרסה של 'הנפלאים', כך יוצא שכל דבר נפלא יש בו חיים. ה'פלא' מכיל בתוכו שתי הגדרות, הוא גם דבר סוד מופלא, והוא גם דבר לא מובן. כל המדרגות איתן הקב"ה פונה אלינו הם פלא, הוא מפליא אותנו כיוון שיש בו משהו פלאי, משהו שאנחנו לא יכולים להבין מצד עצמנו. אם אנחנו כן ננסה להבין אותו מצד עצמנו, במחשבות ובחוויות שלנו, אנו נעשה לעצמנו נזק נוראי, כיוון שזה יפרק אותנו וגם לא נצליח להתקדם ככה. לכן הדברים הנפלאים תמיד באים על ידי ייסורים ורחניים,²⁴ זו הנשמה שמדברת אל האדם ומביאה אותו למחוזות חדשים.

נגיד את זה אחרת: על פי הגישה של האולטרה-רציונליסט השכל משיג הכל. יכול להיות שיש עוד פרקים, ספרים או שפות שהוא עוד לא למד, אבל הם כולם נמצאים בתוך הסד השכלי שלו. הוא תמיד נע בידע שלו ובהבנה שלו, זה רק עניין של זמן עד שהוא יקיף את הכל. אולי הוא לא יקיף הכל, כיוון שאי אפשר להקיף הכל, אבל בכל זאת הוא תמיד נמצא בתוך הרציונאל שלו שמקיף את הכל. אבל הפלא אומר שאין דבר כזה, כיוון שהמציאות היא סוד, סוד הוא דבר שאף מבנה תבוני לא יכול להשיג אותו.

²⁴ עיין בעין איה שבת, פרק ראשון, נט; פרק שני, לד.

בפיוט 'גדל אלוהים חי',²⁵ יש שלושה משפטים פלאיים, מושגים שהתודעה שלנו לא מבינה אותם: 'נמצא ואין עת אל מציאותו', 'אחד ואין יחיד כיחודו', 'נעלם וגם אין סוף לאחרותו'. הרב אומר שהסיבה שיש בנו משהו קטן מהמושגים האלו, היא יכולת שהקב"ה בנה בנו, שנוכל להעיד על העולם. אבל אי אפשר לבוא אליה מהתודעות שלנו. מי שבא מהתודעות שלו ומהתבוננות שלו לא מסוגל להבין.

המציאות היא חיים

הנקודה שאנחנו רוצים להרוויח בסוגיה הזו, הוא המושג שנקרא חיים – הפלא הוא חיים. היה אפשר להסתכל על המציאות אחרת: ישנו יקום ובאחת הפינות הזרוקות שלו מישוה שכת איזשהו חומר, החומר הזה התפתח באופן מאוד משונה עד שנוצרה בו תודעה וחיים. אבל בסך הכל יש כאן מרחב דומם ובתוכו קבוצה קטנה, שאם היא תמשיך להתפתח, יום אחד הם יצאו לטייל גם מעבר לאירופה, הם ילכו לטייל בירח, במערכת השמש, ואולי אפילו יותר רחוק, בגלקסיות אחרות. אבל בסופו של דבר הם לא יותר מתיירים, תיירים במרחב העצום שנמצא כאן. התובנה הזו שייכת למהפכה הקופרניקאית. אבל הייתה מהפיכה קופרניקאית שניה, של דיקארט, היא הלכה בכיוון הפוך ואמרה שהכל חסר משמעות מלבד האני החושב.

אפשר לעשות את התרגיל הזה, זה יכול להיות מעניין: ללכת לישון כמו שדיקארט הלך לישון, שהכל מוטל בספק, הכל זה כולל הגוף והמוח. מה שנשאר הוא שאני חושב. זה משפט כל כך נפלא: 'אני חושב משמע שאני קיים', הקיים והחושב הם אותו דבר. התובנה הזו היא מעין הדבר שהרב אומר כאן – המציאות היא החיים.

דיקארט המשיך את התהליך: הוא אמר שהאני החושב זו המדרגה הראשונה של הוודאות, אחר כך יש מדרגה שניה של וודאות שהיא האל, ומדרגה שלישית שהיא היקום. בעצם כל מה שהמדע מביא לנו, הוא השולים של השולים של האמת. כל היקום הגדול הזה, הוא כלום – מה שבאמת משמעותי אלו החיים.

בלי להבין את מה שכתוב כאן, שהמציאות היא פלא וזה החיים, אי אפשר להבין מהי ספרות ומהי שירה. גם אי אפשר להבין מה זה להקשיב ללחש של הנפש. ספרות ושירה הן המפגש עם המציאות, המפגש עם היש, שם נמצא המרחב האמיתי של היקום. כשאדם אומר 'אני חושב משמע שאני קיים', זה הסובייקט שדברנו עליו, מה שהרב קרא לו 'שָׁלַל ההכרות האנושיות הנן סובייקטיביות יחוסיות'. כלומר אדם מתפשט מהכל ונשאר רק עם

²⁵ עיין עולת ראייה א, עמ' נא-נב.

ה'אני'. זה לא חייב להיות רק 'אני חושב'. גם 'אני מרגיש', 'אני מדמיין' – הם כולם בנויים על אותו מבנה, 'אני חי', הקיום זה החיים. זו המהפכה האמיתית, שבעצם החיים הם המציאות, הם הריאליה.

הגרסה שגורסת 'כל הדברים הנפעלים' איננה מובנת. נפעל זה כל מה שנוצר על ידי סיבה ומסובב, פועל ונפעל, אבל זה רק חלק קטן מהמציאות, יש הרבה דברים שהם לא סיבות ומסובבים. האם הדברים האלו אינם חיים? האם הקב"ה איננו חי? האם אור אין סוף ואיך שאור אין סוף פועל במציאות, אלו לא דברים חיים? יש הרבה הארות אלווקיות שהן שעשועים, הן לא קשורות כלל לפועל ונפעל, והשעשועים של המלך הם ודאי חיים.

השכל

שאלה: לכאורה נשמע שיש כאן הרבה ביקורת על החוקרים ועל השכל?

תשובה: אפשר לקחת את הגרמנים כדוגמא, הם כאילו הסיפור הגדול האחרון שהיה, הם דברו על הרומנטיקה ועל חיים. והם הגיעו בסוף לאושוויץ. אז האם המסקנה היא, שאין עומקים ואין פנימיות?! יש עומקים אבל הם שטניים. אז נכון, יכולה להיות בעיה בעולם הרגשי, הוא יכול להיות שטני, הוא יכול להיות המקום הכי מסוכן שיכול להיות. אבל הסכנה היא רק מכיוון שהוא עמוק. הנפש (במובן הפרטי של האדם) כל כך מסובכת, עמוקה, מורכבת, בלתי צפויה. אבל האם בגלל זה אין נפש? צריך להיזהר, לא לקבל את המסקנות שלה, אבל לא נכון להתעלם ממנה.

מה כן אפשר לעשות עם הנפש? צריך לטפל בה: להשקות, לסקל את האבנים, לנקז את הביצות. אלו שידועים לעשות את העבודה הזו הם 'מתצדי חקלא',²⁶ אלו הם עובדי השדה, הם יודעים לעשות את העבודה כדי שריח בגדיו-בוגדיו יהיה ריח השדה אשר ברכו ה'.²⁷

בכל מקרה העובדה שאנחנו כרגע מאדירים את הרגש, לא באה על חשבון השכל. השכל כבודו במקומו מונח, הוא דבר נפלא. הביקורת שאמרנו היא לא על השכל, אלא על המבנים של השכל. כשהשכל יוצר מבנים והוא רוצה להדביק אותם למציאות, הוא צריך לדעת שזה זמני, המבנים האלו מתארים רק את הזווית שממנה הוא מסתכל על העולם עכשיו.

²⁶ עיין בהערות הרצי"ה, עולת רא"ה ב, עמ' תסח, 'מתצדי חקלא'.

²⁷ סנהדרין, דף לז, ע"א; בראשית רבה, פרשיה סה, כב.

יש אצל הרב עוד מדרגות של השכל, השכל יודע ליצור שפות חדשות ולעשות מהפכות. כלומר, השכל הוא המלך האמיתי של החיים, הוא הדבר הכי נפלא שיש ועליו צריך להשתית את הכל. הרגש הוא המרחב, והשכל הוא המלך שמולך במרחב הזה. הרגש הוא אדיר והוא נותן לשכל מקום, כיוון שאם השכל עובד לבד אין לו תוקף. הרי זה בדיוק מה שטענו יום, אלבר קאמי, ווינרוט – שאין לשכל תוקף, קודם כל בגלל שהוא לא מסוגל להכיל את כל המציאות, ובנוסף אין לו מי שיתן לו תוקף, אין מי שיתן לו מקום. רק הרגש הוא זה שנותן לשכל את המקום שלו.

ר' נחמן צודק, אין מה להתלהב מכך שאנחנו חושבים. כל השיטה המחקרית היא זמנית. אבל מכיוון שאנחנו לא נשענים רק עליה, אנחנו לא מתפרקים כשהיא מתפרקת. אולי להיפך, אולי אפשר לשמוח שסוף סוף היא התפרקה ויש לנו מהפיכה, כיוון שסוף סוף נוכל ללמוד דברים חדשים. אבל עדיין יש לנו אמון בשכל.

אפשר לראות את זה בהמשך האיגרת:

מרוצים אנו להראות, שאותו האור האלהי הנצחי, המחיה את קודש ד' החי בישראל משני ימי קדם, יוכל הוא להגלות דרך כל מעבר הגן, אשר אך סרה ממנו חלאת השקרים הגסים והדמיונות המזוהמים, אשר ברוח הפראות יסודם, וכאשר יתעלה רוח האדם בהשכלתו הטבעית, ואורות חדשים יבקעו לפניו להראות על במת החיים, אז לפי אותה הבהירות וזכות התוכן, מנוחת הדעת ויושר הבינה, שתהיה שרויה על האורות ההן, כן יוכל בהרחבה לפלס בהן את נתיבי אור תורת אמת, לעז רוח ישראל החי וקיים לעד. (המשך האיגרת, אגרות תראיה ג, עמ' עב, אגרת תשצה).

הרב כותב כאן ביטוי מאוד חריף: 'חלאת השקרים'. 'חלאת השקרים' זו יכולה להיות הטוטליות של השכל, הכוליות שלו. אם השכל בא ואומר 'אני ואפסי עוד' – זה שקר, כאן הוא נופל. אבל אם השכל לא אומר את הדבר הזה, הוא מבין שהמבנה שעכשו הוא אומר הוא זמני, אז הוא צודק. הוא צודק לא רק למען השבורים שבאותו דור, אלא גם למען הקב"ה, בגלל שדרך המדרגה הזו האמת האלוקית מופיעה.

אבל גם השכל שמבין שהוא זמני, הוא רק צד אחד של השכל. עיקר השכל הוא 'הגיון הלב בדיבור הפנימי'.²⁸ 'הגיון הלב בדיבור הפנימי' הם לא רגש, הם שכל, משחו שדורש לימוד.

²⁸ מוסר אביך, פרק א, א.

כמו שצריך ללמוד הלכה, כך צריך ללמוד אמונה. אבל השכל הזה בנוי בצורה שונה, מכיוון שהוא צריך לייצר יחס למימדים חדשים שעד עכשיו לא הבנו אותם.

משלי וקהלת

אפשר לראות את ההבדל בין השכל שלומד הלכה לשכל שלומד אמונה, דרך ההבדל בין ספר משלי לקהלת. את שניהם חכמים רצו לגנוז מפני שדבריהם סותרים זה את זה, אבל בספר קהלת הגמרא כותבת את המהלך שעשו בשביל לא לגנוז, ואילו בספר משלי רק כתוב שכמו שאת קהלת לא גנוזו כך גם את משלי לא צריך לגנוז.²⁹ הרב מסביר, שבקהלת שהוא עניינים רוחניים יש פלאות, משברים שעוברים על האדם. לכן ספר קהלת דורש לימוד עמוק מאוד. אבל במשלי הקושי הוא לא כל כך עמוק, קצת כמו לימוד גמרא, שלא הפשט הראשוני הוא נכון אלא צריך קצת לעיין בשביל להבין, אבל לא צריך לעשות מהפכות. אותו הדבר ההבדל בין השכל שלומד הלכה לשכל שלומד אמונה, בתחום ההלכה אנחנו מכירים את המושגים, אנחנו צריכים רק ללמוד את ההנהגה של הקב"ה איתם. אבל בדברים רוחניים אנחנו לא יודעים, כל מה שאנחנו יודעים הוא רק לצטט מילים ומושגים, אבל אין לנו מושג מה הם הדברים האלו.³⁰

לכן האמא המתוקה שדברנו עליה, היא לא תמיד כל כך נחמדה. אחרי שהיא קוראת לבן וקוראת והוא לא חוזר הביתה, היא מושכת אותו פנימה בכוח. מכיוון שיש שעות שבהן צריך לאכול וללכת לישון, ולא הכל לפי מה שמתחשק לבן. רואים שגם האמא לא כזו רכרוכית, יש לה מעמד.

²⁹ שבת, דף ל, ע"ב. עין איה שבת, פרק שני, פט-צא; קד.

³⁰ מוסר אביך, פרק א, א.